
СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'27'246.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235545>

І. І. Брага,

канд. філол. наук, доц.,

Інститут української мови НАН України,

старий науковий співробітник відділу стилістики, культури мови і соціолінгвістики

МІЖРОДИННЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ БІЛІНГВІВ

Пропонована праця має на меті змодельовати комунікативну ситуацію усного міжсімейного спілкування українсько-російських білінгвів. У роботі подано загальну характеристику мовленнєвої міжсімейної комунікації; виявлено основні риси комунікативної поведінки членів різних родин з урахуванням екстралінгвальних чинників; з'ясовано особливості міжсімейного спілкування в умовах українсько-російської двомовності.

Ключові слова: комунікативна ситуація, міжродинне спілкування, білінгвізм, некодифіковане усне розмовне мовлення, суржик.

За останні десятиліття українське мовознавство поповнилося низкою досліджень, присвячених аналізу родинного спілкування, щоправда, виконаних переважно на матеріалі творів художньої літератури. Об'єктом вивчення стає жанрове різноманіття сімейної комунікації (О. В. Сахарова), міжпоколіннєве спілкування батьків і дітей, застосовувані ними комунікативні стратегії і тактики (К. В. Коротич, О. Г. Руда, О. М. Трумко), сімейний гендерний конфлікт (Н. К. Войцехівська) тощо. З-поміж усього доробку вирізняється праця Ф. С. Бацевича і В. С. Чернухи «Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні», що є однією з небагатьох в українській лінгвістиці, де описані та систематизовані безпосередні спостереження за сімейним мовленням. Відомий український мовознавець разом із своєю сестрою схарактеризував специфіку сімейного мовлення їхньої мами [1]. Таке дослідження чи не вперше в українському мовознавстві торкається приватної сфери автора, зокрема і його мовного повсякдення, привносячи в науку інтимізований, ліричний струмінь, що не може не викликати особливих емоцій.

З кінця 1990-х років, коли назріла потреба у вивченні українсько-російського білінгвального мовлення, увагу українських соціолінгвістів привернуло мовне спілкування в білінгвальній сім'ї як середовищі домашньої комунікації та першої мовної соціалізації дітей. У названій царині активно працює Н. П. Шумарова [9] та представники її наукової школи (Т. В. Кузнецова, Н. М. Бікова, Л. П. Боть, І. І. Брага).

Утім комунікативна взаємодія між членами різних родин ще не була об'єктом дослідження в лінгвоукраїністиці, тож пропонована праця має на меті змодельовати комунікативну ситуацію усного міжсімейного спілкування українсько-російських білінгвів за її основними параметрами. Принагідно зауважимо, що поняття «білінгв»,

відповідно до нашого потрактування, позначає таку людину, що використовує у спілкуванні два і більше мовні коди незалежно від рівня її мовної компетенції. Наприклад, сучасна молодь в Україні не вивчає російської мови, а засвоює її, здебільшого сприймаючи на слух, у результаті чого формується рецептивний білінгвізм.

Завдяки використанню описового методу та методу дискурсивного аналізу, передбачається виконання таких *завдань*: 1) дати загальну характеристику мовленнєвій міжсімейній комунікації із залученням чотиривимірної аналітичної рамки (тема, місце, час, учасники спілкування); 2) виявити основні риси комунікативної поведінки членів різних родин з урахуванням таких екстралінгвальних чинників, як соціальна роль і статус, вік і гендер комунікантів; 3) з'ясувати особливості міжсімейного спілкування в умовах українсько-російської двомовності.

Дослідження має *теоретичну цінність*, оскільки робить внесок у розробку категоріального апарату соціолінгвістики. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні спецкурсу «Соціолінгвістика» у вищій школі.

Під **міжсімейним спілкуванням** розуміємо такий різновид повсякденної комунікації, у якому беруть участь члени різних родин, що споріднені родинними зв'язками (за умови окремого проживання), об'єднані свояцтвом чи кумівством. Мета міжродинного спілкування – формування і розвиток міжродинних стосунків за допомогою обміну інформацією про особисте життя, роботу і навчання, стан здоров'я і уподобання тощо, а також завдяки психологічній чи матеріальній допомозі, дотриманню і збереженню традицій тощо.

Якщо в родинному спілкуванні превалює фатична спрямованість, то міжродинна комунікативна взаємодія має як фатичний (члени різних родин збираються для того, щоб спілкуватися заради самого спілкування), так й інформативний характер. Пріоритет фатики чи інформатики, як і характер міжродинних стосунків у цілому, змінюється залежно від ступеня споріднення, частоти й регулярності контактів, місця проживання (в одному населеному пункті, в одній країні чи в різних, статусно-рольових відношень, наявності спільних інтересів тощо). Стосунки між представниками різних родин можуть складатися по-різному: від близьких, майже родинних до нейтральних, формальних і прохолодних.

У міжродинній комунікативній взаємодії здебільшого домінує кооперативна стратегія, утім, порівняно з дружнім, міжродинним спілкуванням більш конфліктогенне. У міжродинному спілкуванні ретельніше дотримуються етикетних приписів: те, що можна вибачити в родинному колі, у міжродинному спілкуванні може призвести до конфлікту, а то й до повного припинення стосунків.

Міжродинне спілкування частіше реалізується в усній (міжродинні діалоги і полілоги), ніж у писемній формі (міжродинне листування, у т. ч. й електронне), проте обом формам властиве українське розмовне некодифіковане мовлення.

Дослідники усного розмовного некодифікованого мовлення (О. А. Земська, М. В. Китайгородська, Н. М. Розанова та ін.), опрацювавши основні моделі аналізу комунікативної ситуації (Р. Й. Якобсон, Д. Хаймса, С. Ервін-Тріпп, Л. П. Крисін), розробили власну, зосередившись на аналізі чотирьох основних її параметрів – **місце, час, тема та учасники (партнери) комунікації** (див. про це: [4, с. 24–34]. Така модель була апробована при вивченні «мовленнєвого світу родини» [4, с. 251–34; 2].

Матеріалом дослідження послуговував аудіозапис міжсімейного мовлення двох родин, члени однієї з яких живуть у м. Суми, а іншої – в селі Білопільського р-ну Сумської обл. Вибір тексту зумовлений екстралінгвальними чинниками, а саме тим, що в процесі аналізованого міжродинного полілогу обговорюється і конструюється майбутнє нової сім'ї. Міжродинні відношення складаються поступово, поступово

виробляється певний стиль спілкування. Подібні міжсімейні зустрічі учасники спілкування надовго запам'ятовують, адже саме на цьому етапі закладається підмурок подальших стосунків між родинами.

В аналізованій комунікативній ситуації реалізується настанова на інформативно-фатичне міжособистісне спілкування при інформативній домінанті.

Тема. Для міжсімейного спілкування, як і для невимушеної комунікації в цілому, властива політематична будова тексту, спонтанність, непідготовленість (О. А. Земська, О. Б. Сиротиніна, М. В. Китайгородская, Н. М. Розанова). Домінувальною темою або однією із стрижневих тем, як правило, слугує певний привід. Так чи інакше тематика міжсімейної мовленнєвої взаємодії, як і сімейної, пов'язана передусім з особистісною сферою членів сімей, а також може перебувати за межами внутрішньосімейних інтересів, як-от доквілля, соціальні проблеми, вічні теми (докладніше про це див.: [4, с. 253]).

Як визначила привід для аналізованої міжсімейної зустрічі і подальшої комунікативної взаємодії одна з її учасниць (двоюрідна сестра нареченої) – «застілля на честь весілля двоюрідної сестри». Отже, тематичною домінантою міжродинної розмови стало обговорення весілля та найближчого майбутнього нової родини, про що свідчать такі тематичні групи лексики:

1) весілля: МНч: *с'вад'бу* (*зул'ат', о^ад^мзул'ала, згул'али, ро'били, зробили*); *на с'вад'бу* (*пошло; у кумоу'йоу позан'і'мали*); *з'разу у нас дв'е с'вад'би к'р'аду; через три дн'а за'були / що була с'вад'ба*; МНж: *с'вад'ба / ето^а полб'еди; с'вад'ба / с'вад'б'е / це 'вик'інен'і 'ден'г'і; це за'р'ач'ка*; ДДНж: *та н'е / шч'ас с'вайба 'очен' дара'гойе удо'вол'ств'іе / і вопш'ч'е //*; ДНж: *шч'ас нада п'росто^а йім // з^с'делат' с'вайбу / р'е'б'атам //*;

2) інші обряди: МНч: *то'д'і / ка'жу / пох'рестим 'вашу ди'тину / пох'рестим ту / дру'гу / ди'тину // ну / це ж сна'ч'ала ро'дини отгул'аєм / пот' / по'том хрест'ини; ви з'д'елайте 'об'шч'і 'поминки по 'мам'і*;

3) номінація родинних стосунків і своячництва: МНч: *ро^ад'ім'ел'і; 'нашим бат'кам; 'доч'к'е; 'менишу 'доч'ку; т'їй ко'з'і <мати про дочку>; си'нок; бра'ти / 'сестри; пл'ем'ан':ік; к'р'осн'ік м'їй; ро^ад'н'а; 'родств'ен':ік'і; ку'ма мо^айа; кумоу'йа; з'ат' 'к'їеу'ск'їй; не'в'істка; папа; 'мама с папої; сват і с'ваха; сват із с'вахойу; сва'ти; 'ж'інка; 'д'іти*; БНч: *пл'ем'ін:ік*; Нж: *ро^ад'ім'ел'еї*; ДДНж: *'мати; 'родств'ен':іко'у; 'бабушка / 'мама / папа / і с'їе'во сто^аро^ани*.

Тема і, відповідно, її зміна – це один із тих чинників, що визначає не тільки вибір мовленнєвих засобів, а й вибір мови в ситуації білінгвізму, «запускаючи» механізм перемикання кодів. Наприклад, мати нареченого (далі – МНч) в усіх комунікативних сферах використовує суржик, а російські лексеми трапляються спорадично. Та при переході до мікротеми «купівля квартири в кредит», вона вдається до російськомовної банківської та бухгалтерської термінології, а кількість елементів російської мови, що використовуються поспіль, збільшується до двох – трьох поспіль у межах однієї репліки. Жінка раніше працювала бухгалтером в колгоспі, де, очевидно, документознавство велося російською мовою: *у нас р'е'шали папа 'С:ашейу [сміються] / кр'е'д'ім // за що там два про'цента // кр'е'д'ім / п'а'тнац:ат' 'тис'ач' // по'думайеш / там / по два про'цента // а wo'но два про'цента йеже'м'ес'ач'но з ос'тавшейс'а 'суми зн'і'майец:а //*.

Такий самий обсяг російськомовних одиниць міститься ще й у висловленнях «відлуннях», тобто при повторенні попередньої репліки співрозмовника – батька нареченої (далі – БНж). Наприклад: БНж: *ну / сто п'їі'с'ат з'р'ів'ен це ж б'ез сп'їрт'ново^а і б'ез во'ди? // МНч: б'ез^с сп'їрт'ново^а // ну / хо'т'а //*

Основна тема міжсмієйної розмови, як і комунікативна ситуація в цілому, визначається просторово-часовими координатами, у результаті чого утворюється своєрідний міжродинний хронотоп.

Місце. Міжсмієйна комунікація зазвичай відбувається вдома у якоїсь із родин – у квартирі, приватному будинку, будинку на присадибній ділянці. Міжродинний локус об'єднує і ті просторові об'єкти, що не сприймаються як домашнє, сімейне середовище – кав'ярня, кафе, ресторан або локації на природі тощо. Безпосереднє усне міжродиннє спілкування, як правило, відбувається під час застілля, яке передбачає обмін інформацією, емоційну підтримку, реалізацію емпатії тощо. Опосередковане усне спілкування реалізується за допомогою телефонного зв'язка чи в режимі онлайн.

Місце, де відбувається міжродинна комунікація, завжди зумовлює ситуативну статусно-рольову ієрархію: одні партнери комунікації перебувають у себе вдома і відповідно виступають у соціальній ролі господарів, а інші – перебувають у статусі запрошених і виконують соціальну роль гостей.

Місце аналізованого міжродинного полілогу – місто Суми, квартира батьків майбутньої нареченої, куди приїхала родина нареченого. У міжродинній розмові віддзеркалюється особиста географія членів обох родин.

1) населений пункт, де мешкають учасники комунікативної ситуації: МНч: *ў мене в Б'єлопол'їі*; МНч: *ім'єн:о в са'мом Б'єлопол'їє / це ра'йон:ий центр //*; БНч: *ў сєл'і во'ни не хоч'ут' //*;

2) житло:

а) сільська хата: БНч: *хата ў мене велика //* БНч: *тут куп'лат' хату? //* *це б'єшєнийє б'абк'і / шоб куп'ит' їім хату зд'єс' //* (Зауважмо, що в другому випадку мовець вживає слово *хата* в значенні 'міська квартира', тобто як одиницю жаргонізованої розмовної мови [8, с. 351–352]);

б) міська квартира: МНч: *і в квар'т'ір'є р'ємонт зробили во'ни кап'італ'ний //* *<...> во'ни т'рошк'і план'іровку по'м'ін'али в сво'їй квар'т'ір'є / все //*; на *Курском м'ікрора'йон'і //* *кр'осн'ік м'їй //* *в'ін у'же доп'лач'ує //*; ДДНж: *у ме'н'а о'дно'комнатна квар'т'іра //*; МНж: *но шо буд'єт дал'ше? //* *їак не їак / куди в'ін будє вес'ти ж'інку? //* *ва'ни шч'ас с'н'імайут квар'т'іру //* *дал'ше шо? //* *родиц':а дитина //* *дал'ше шо? //* *про це нада все думат' //*; *адна'комнатна квар'т'іра с'кол'ко' с'тоїт? //*; *сама м'ін'і'мал'наїа / малас'єм'єїка сама мал'єнкаїа єто'а з'р'івєн / тис'ач' во'с'єм'нац':ат' //*; БНж: *тоб'і вапш'ч'є от за'вода до'лж'ни дат' хот'а би їа'кус' малос'єм'єїєч'ку //*; БНж: *їа'кїєс' куток //*; в) міський гуртожиток: МНж: *ка'койєто'а обшч'єжит'їє / Саша //*; БНж: *о'то / їа з'наїу / на / на М'єта'лургов'ваша ж обшч'ага? //* *Фрунзе? //*; МНч: *не'ма о'бшч'єжит'їй у'же завоцк'їх / не'маїє //*;

3) місце святкування події: МНч: *с'н'али ка'фе*; МНч: *тоже ж / с'н'али зал / в єтом / ў ка'фе //* *там шч'є до'роже //*; МНч: *їєсл'і ў ка'фе дес' не по'сидє //* *не'папа не о'б'їдиц':а / їєсл'і в'ін не по'сидє дес' р'адом с то'б'ойу //* *н'ї з'рами не о'б'їдац':а //*; МНч: *їа / їа ка'зала / ме'н'і на сєл'і їєсл'і с'вад'бу гул'ат' //* *їєсл'і б шч'є так / шоб тєпло було / ладно / їа со'з'ласна //* *<...> ми пос'тавим па'латку на вїгон'і //*; ДДНж: *да / с'ходїте ў ка'фе / і вс'о //*;

4) місце роботи: БНж: *в'ін р'обє в за'вод'є //*.

Місце народження й місце проживання суттєво впливають на вибір мовного коду в процесі міжродинного спілкування. Наприклад, наречений (далі – Нч) – представник наймолодшого покоління сільської родини після закінчення міського профтехучилища працює й винаймає житло в місті. Аналіз міжродинної розмови демонструє, що, порівняно із своїми батьками, наречений набагато більше залучає до свого мовлення російськомовних лексем. За фрагментарними свідченнями, які вдалося отримати, у

компанії міської молоді він намагається говорити російською, але низький рівень мовної компетенції змушує його щоразу перемикається на суржик.

Час. Для міжсімейного спілкування час тісно пов'язаний з темою. Передусім йдеться про сімейні свята (дні народження членів однієї з родин, день весілля, професійні свята тощо), на які запрошуються члени інших родин або й сім'я в повному складі. Тривалість комунікативної ситуації може збільшуватися, зокрема, за рахунок часу попередньої підготовки (підготовка до прийому гостей, що супроводжується обов'язковим обговоренням меню, списку покупок, списку гостей, спогадами про попередні зустрічі тощо), а також часу після завершення свята, коли всі гості розходяться, адже, як правило, не вщухають обговорення самої зустрічі, почутої інформації тощо.

Час диференціює сімейне і міжсімейне спілкування: перше відбувається щоденно відповідно до розпорядку дня членів родини, може спонтанно починатися і перериватися, а для другого завжди обирається певний час (день і точна година), упродовж якого міжродинне спілкування триває безперервно.

Як відомо, у мові відображаються три часові сфери буття – минуле, теперішнє і майбутнє. Відповідно вибудовується і темпоральна площина міжродинної „системи координат”, які можуть стати і тематичними складниками. До того ж час безпосередньо корелює з таким параметром, як вік співрозмовника.

«Теперішнє». Стаючи старшою і отримуючи життєвий досвід, людина починає порівнювати теперішнє з минулим. Аналізований полілог також містить репліки його учасників з ретроспективними міркуваннями. Не тільки найстарша з присутніх – бабуся нареченої (далі – БНж, 65 р.), а й мати нареченого (51 р.) – говорять про «теперішнє», порівнюючи його з «минулим» (БНж: *шч'ас / в'род'е йак / шч'е¹б'іл'ше ї труд'н'іше / ї труд'н'іше* //; МНч: *ну // ну / це жизн' // йа пон'ї'майу // тоже мо^ало^ад'ї були / тоже хот'їлос'а // ну / те в'рем'а не так // може / ї'нашим бат'кам таг_же¹важко було ў те ўрем'а // ну / п'росто шч'ас / йакос' / все перевер'нулос'а //*).

«Минуле». Як правило, минуле посідає значне місце в мовленнєвих партіях представників найстаршого покоління. Проте в аналізованому міжродинному полілозі минуле стає лейтмотивом мовлення матері нареченого: це і спогади про події з її власного життя (МНч: *'ран'ше ро'бота була* //; МНч: *с'ем год⁰ наз / год на'зад ми с'таршого йак же'нили* // *йа думала / ў'мене ш'кура о^аб'л'ізе // ч'есно йа призна'йус' // с'ем год на'зад ў'мене п'їш'ло 'вос'ем 'тис'ач' // <...> це с'ем год на'зад було* //), і наведення прикладів із життя свого оточення (МНч: *в ф'їурал'ї м'їс'ац'ї ку'ма мо^айа о^ад'гул'ала с'вад'бу 'доч'к'е*; МНч: *а ў / а ў позап'рошлом году с'ваха / це ж'тоже з Запорож'йа / згул'али дру'гу с'вад'бу // меншу 'доч'ку 'замуж од:али* //). Мати нареченого у такий спосіб демонструє досвідченість і поінформованість в обговорюваних питаннях.

«Майбутнє». Найближча майбутня подія, заради якої всі і зібралися, – це весілля. Наприклад, батьки нареченої (батько, далі – БНж, 41 р., мати, далі – МНж, 39 р.) обговорюють сучасне із проекцією на майбутнє (БНж: *ул'їзем шч'ас в кр'е'д'їт / і 'дал'ше шо? // і 'будем види'хат' 'года ч'е'тир'е / п'ат' / ц'ї кр'е'д'їти* //; БНж: *йа ж гowo'p'у // ми на / на ч'е'тир'е / на п'ат' 'тис'ач' вам 'т'ехн'їк'ї наб'ерем с'токо / шо ви п'росто 'будете 'помнит' бл'ї'жайших л'ет 'д'ес'ат'* //; МНж: *'нада ска'зат' / нап'ер'од н'ел'з'а рашч'ї'тат' // нада жит' с'е'водн'ешн'їм д'н'ом // але думат' / шо 'буде по'том* //).

Дуже показовим є те, що тільки представник найстаршого покоління (бабуся нареченої) як хранителька сімейних цінностей мислить «вічними», позачасовими категоріями, повторюючи раз за разом *навс'ег'да*.

Час, а точніше – тривалість спілкування, впливає на механізм перемикавання кодів, тобто виступає його додатковим чинником. Ті мовці, які мешкають у місті й функціонально першою мовою яких стала російська, під час тривалого спілкування з носіями суржик перемикаються на суржик. Однак якщо порівняти суржик мешканців села і мешканців міста, то перший буде вирізнятися більшою стійкістю та більшою часткою українських елементів, а суржик містян, навпаки, тяжіє до російської мови.

Учасники міжсільської комунікації. В аналізованій комунікативній ситуації беруть участь 12 учасників різної вікової категорії (від 6 р. до 65 р.) – 4 чоловіки і 8 жінок. Мовні біографії всіх респондентів свідчать про те, що в їхньому мовобутті присутні українська, російська мови, а також такий субкод української мови, як суржик. Усі без винятку респонденти вивчали російську мову як другу в загальноосвітній / середній школі, а дехто – у вищій школі. З-поміж респондентів виявлено тих, хто вказав рідною мовою російську і навіть суржик. Деякі респонденти зростали у змішаних сім'ях, де батьки були носіями різних культур і мов. Окремі респонденти перебували досить тривалий час у Росії: служили в армії, навчалися (представники старшого і середнього покоління), їздили на заробітки тощо.

Статусно-рольові відношення мовців. Міжродинне спілкування характеризується неформальним характером спілкування, невимушеністю, спонтанністю, проте в меншій мірі, ніж власне родинна комунікація. Учасники аналізованої комунікативної ситуації – практично незнайомі люди, за винятком майбутнього подружжя, тому міжродинне спілкування об'єднує в собі риси, з одного боку, сімейного, дружнього спілкування, а з іншого – спілкування незнайомих людей. Характеризується взаємодією фативи й інформації, що взаємодоповнюють одна одну.

Найяскравіше статусно-рольова ієрархія виявляється через співвідношення просторових категорій «місто» – «село», а міжперсональну взаємодію навразніше демонструє модель «сваха – сваха» (МНч – МНж). За умовчанням учасники спілкування наділені рівними правами на мовленнєву активність. Утім мати нареченого ініціює більшість мікротем, виявляє найбільшу мовленнєву активність, не соромлячись свого суржик у колі російськомовної родини. Вона не поступається мовленнєвим лідерством, чим порушує принцип кооперації, проте мовчання матері нареченої її тривожить:

МНч: *не знайу // с'ваха мов'чит' / може / во'на не те [сміється] //*

МНж: *н'е // йа п'росто вн'і'мат'ел'но с'лухайу // ми по'ка с мо^айім / мужем п'росто с'лухайем //*

МНч: *н'е / дак / а ви сво'йе ка'ж'іт' // йак ви // а шо ж? // ви ж с'лухайте //*

МНж: *н'і // йа / йа шч'і'тайу / шо так во'но і до'лж'но бут' / так / йак ви ме^ан'і / кажете // по'то'му шо / дуже раз'гу'лувац': а н'і за шо // і з'рошеї т'ки'х не'має //*

Мовленнєва активність МНч не призводить до конфлікту, оскільки співрозмовники толерують її мовленнєву поведінку, використовуючи тактику компромісу і підтримувальну тактику, що змушує і МНч подекуди їх застосовувати:

МНж: *анало'г'ічно і йа та'коіе го^аво'р'іла //*

МНч: *і йа йім пр'едла'гала т'к'е //*

Репліки матері нареченого довші, але їх кількісно менше, вони менш емоційні та здебільшого оформлені у вигляді риторичних запитань.

У міжродинній комунікації реалізуються й рольові відношення, властиві для сімейного спілкування, утім вони мають свою специфіку: чоловік і дружина можуть не спілкуватися один з одним, але здебільшого налаштовані на підтримку один одного, нехай і незначну.

Гендерна диференціація мовлення. Чоловіки намагаються зайняти позицію визнаного авторитета і здебільшого реалізують тактику самоствердження. Така

мовленнєва поведінка зумовлена тим, що чоловіки прагнуть відповідати стереотипам маскулінності. Заради цієї настанови вони можуть навіть нехтувати етичними нормами суспільства і в присутності жінок та дітей використовувати грубу, почасти навіть інвективну лексику. Бажання уникнути стресу і психічно розвантажитися (про це див., зокрема: [5, с. 176–187]) превалює над вимогами етикету. Наприклад: БНж: *на хр'ен / на хр'ен / пла'тит' ко'мус' 'тис'ач'у / ко'ли ц'у / ц'у 'саму 'тис'ач'у 'будеш пла'тит' за сво'йу квар'т'іру //*; ДНж: *там / там ф'і'н'а / вопи'ч'е //*; Нч: *п'ат' 'тис'ач' в 'м'ес'ац' // у нас сту'д'енто'а'у до х'е'ра // і ме'н'і п'росто них'то не дас'т' //*

Інвективи спостерігаються і в мовленні жінки – матері нареченого, яка намагається пом'якшити використання лайки тим, що передає її опосередковано, цитуючи свого чоловіка: МНч: *а цей ме'не 'д'оргаїе і 'каже // «Так тво'йу ж мат' / 'каже / ти ўже / 'мабут' / і свд'т'ів поо'д'і'вала» // а йа / шо? //*; МНч: *йа 'дома перехи'л'у / 'мама 'дома с папої пере'хил'ат' // по'а'думайеи //*. Як відомо, «від жінок більше, ніж від чоловіків, вимагається ввічлива манера мовлення і, хоч лайка не є в побуті певних верств суспільства цілком забороненою жінкам, по-чоловічому вони звичайно без ризику бути засудженими за неприпустиму грубість ні між собою, ні з чоловіками не лаються» [3, с. 295].

У родині нареченого побутують патріархальні гендерні стереотипи:

МНч: *во'на не 'перва у 'н'ого //*

БНч: *і ска'ж'іт' / по'жалуста / де га'рант'і'я / шо в'ін / в'ін не 'перви' у 'нейі // у 'н'ого ўже 'було штук дв'і та'ких / йак во'на //*

У спілкуванні з дітьми, навіть дорослими, жінки більше, ніж чоловіки, виявляють турботу, прагнуть навчити життю. Такий педагогічний мотив зумовлює застосування тактики передачі досвіду. Наприклад: МНч: *ўспоми'найец':а 'сина с'вад'ба // у нас дур'дом буў // <...> с'ем год' наз / год на'зад ми с'таршого йак же'нили // йа 'думала / ў 'мене ш'кура о'б'л'ізе // 'ч'есно йа призна'йус' // с'ем год на'зад ў 'мене п'іш'ло 'вос'ем 'тис'ач' //*; ДДНж: *на са'с'ецтву 'д'евач'ка // ну / муш'ч'іна // 'мал'ч'ік / 'д'евач'ка / так с'кажем // заб'ер'ем'ен'ела во'а'на // во'а'ни расти'салис' // кра'с'іво в'ф'с'о // а по'а'том не з'найу / ро'а'д'іт'ел'і / по-'моєму / йі'йі / во'а'на с Кана'тона // ро'а'д'іт'ел'і / на'в'ерно / в 'себе / там / по'сид'іли / 'може / там / по / 'ето 'самойе / во'ни в 'себе / йо'го ро'а'д'іт'ілі / в'ф'с'о // во'ни / фо'то'а'граф'і'ї // ал'бом // по'а'жалуста / в'ф'с'о кра'с'іво // <...> і / та'к'і / з дос'татком 'л'уд'і / с'кажем так //*

Українська жінка вважається берегинєю своєї родини, тому вмотивованою є тактика передачі родинних цінностей:

МНж: *'нада 'думат' про те / шо / хара'шо / це все хара'шо // с'вад'ба / это'а 'полб'еди // а'на праї'дет / так как ми р'ешайем шч'ас / 'думайем // но шо 'будет 'дал'ше? // йак не йак / ку'ди в'ін 'буде вес'ти 'ж'інку? // ва'ни шч'ас с'н'і'майут квар'т'іру // 'дал'ше шо? // 'родиц':а ди'тина // <...> 'дал'ше шо? // про це 'нада все 'думат' //;*

МНч: *'нада / шоб во'ни дер'жалис'а <...> о'це вдво'а'йом / і вс'у жизн' //*

ДДНж: *у нас 'тоже жи'вої пр'і'м'ер по'а со'а'с'ецтву буў // по'а'гу'л'али с'вайбу / во'а'ни два 'м'ес'аца по'а'жи'ли // та шч'е до'а'л'г'і'мати не ро'а'зда'ла // вс'о / розиш'лис'а // вс'о //*

Жінки прагнуть підтримувати комунікативний баланс, налаштовуючи спілкування на позитивну тональність: МНч: *да'вайте на'д'і'йац':а на те / шо л'уч'ше / шо все у нас 'буде хара'шо //*. Одна з жінок, дружина дядька нареченої, проголошує короткий тост, комунікативний намір якого спрямований на гармонізацію спілкування, а її чоловік схвалює цю інтенцію, повторюючи її тост (так звана репліка-«відлуння»): ДДНж: *за пон'і'ман'і'е // – ДНж: за пон'і'ман'і'е / да //*. Жінки дотримуються застільних ритуалів: ДДНж: *с муш'ч'іної 'нада 'ч'окац':а // о'а'с'тан':і'ї раз с муш'ч'іно'а'йу //*

Вікова диференціація мовлення. Спілкування батьків із дорослими дітьми як у родині, так і в присутності членів іншої родини, найбільше нагадує спілкування з друзями. А ось мовленнєва поведінка бабусі в міжродинній комунікації, як свідчить наш матеріал, відрізняється.

Її мовленнєва активність обмежується кількома репліками, проте мовлення лаконічне, виразне, афористичне, насичене фразеологізмами. Як відомо, найстарші представники родини зберігають сімейні цінності й традиції, підтримують моральні основи сімейного життя, до них звертаються інші члени родини (здебільшого онуки) за емоційною чи фінансовою підтримкою. Їхня комунікація з онуками впливає на формування «стереотипів міжпоколіннєвого спілкування» (докладніше див.: [6, с. 156]). Відповідно бабуся постійно використовує одну тактику – тактику передачі родинних цінностей: *дер'жац': а один / одного //; йа'куйс' ку'ток //; во'ни не на /ул'їце //; ў дол'гах / йак у шол'ках / а /д'їти ўже не жи'вут' //; це не /сонеч'ко / шо вс'їх об'їг'р'їїе //; шч'ас / в'род'е йак / шч'е /б'їл'ше ї труд'н'їше / ї труд'н'їше //; зар / /зароб'їток / wob'ш'ч'е н'їде //; це вип'лач'увац':а? //; шо б'рала / те і шч'е ї покла'деш з'верху //*. Мовлення бабусі має узагальнювальний характер.

Старше покоління використовує в мовленні фразеологізми не тільки з метою емоційно увиразнити мовлення і створити розкуту атмосферу спілкування, а й для підтвердження своєї думки, для самопрезентації. Наприклад: МНч: *воп'рос т'а'ж'олїї; все на с'в'їт'ї; вс'о на с'в'ет'е; вилет'їло в /воздух; ш'кура о'б'л'їзе; п'їшли вс'ї по'ро'с'а-а-ата з /дому; ми ш:'ч'оту з'билис'; до'л'г'ї ви'с'ат'; не наступ'їє на /шїїї; /зуби на'дуйє; у'вес' св'їт не приглас'їш; снач'ала /д'їти /роб'л'ац':а / а то'д'ї с'вайби гу'л'айуц':а; в о'б'їд'е не /будем; МНж: /нада жит' с'е'водн'єшн'їм д'н'ом //; БНч: та /с'їли ми і /голову л'маїєм //; ДДНж: /бил'ї б /д'ен'г'ї / з го'р'ла б о'но пр'ам / роз їзо'б'їл'їїа / то'да /можно'а / шо /хоч'єш' //*.

Солідаризуючись із молоддю та реалізуючи стратегію комунікативного підлаштування (див.: [7, с. 153]), мати нареченого подекуди перемикається на сленг: МНч: *а во'ни ўже // дак / при'кол в том / шо // тут / бук'вал'но // коли ў нас /Машка бу'ли? // ос' / по'їїхали д'вац':ат' ч'ет'вертого дес' / /августа / так? //*

Ця стратегія спрацьовує і тоді, коли мовець намагається перемикатися із суржику на російську мову, звичайно, наскільки це дозволяє мовна компетенція: МНч: *ї у вас /буде не п'росто / не п'росто / шо ви / д'єст'в'їт'ел'но / напо'їли ко'а'вото і да'вол'ни шо? //; МНч: во'на ўже жи'ве с /парн'єм / в'їн жи'ве з /д'євушкойу // вс'о // у них о'б'їл'на-а // вс'о но'р'мал'но / вс'о // а / а ро'д'їт'ел'ї шч'е вип'лач'ўїут' //*

Молодь (наречений, наречена, сестра нареченої) здебільшого виконують роль слухачів, їхні репліки короткі, маловиразні. Компенсуючи мовчання сина, мати неодноразово імітує його мовлення: МНч: *да ї ти / /Саша ж // «Да та'к'е / ти шо // мен / да ме'не не зас'та-авиш // да / /Боже / со'хра'н'ї-ї» //; МНч: «Да ти што-о» //; МНч: а'га // «Та ме'не на га'р'ач'ому не по'ї'маїєш // да ку'ди? // та йа // да ти што?» //*

Висновки. Аналіз міжродинної комунікативної взаємодії дозволяє визначити її жанр як усний міжродинний полілог-обговорення, ілокутивна мета учасників якого – обмін інформацією і думками для досягнення домовленості щодо події, яка стосується представників обох родин, що і зумовлює установку на кооперативне спілкування. Основний мовний код, який обирають усі учасники спілкування, – українське розмовне некодифіковане мовлення, що включає такі субкоди, як суржик, сленг, жаргон.

Зокрема, встановлено, що як на вибір мовних засобів, так і на механізм перемикання кодів впливає зміна теми спілкування, його тривалість, місце народження та проживання мовців («місто – село»), а також статусно-рольові відношення між ними. У своїй мовленнєвій поведінці чоловіки реалізують тактику самоствердження, прагнуть відповідати стереотипам маскуліності. Жінки, особливо старшого віку,

застосовують тактику передачі досвіду і родинних цінностей та прагнуть підтримувати комунікативний баланс. Старше покоління більш комунікативно активне й гнучке, аніж молодь.

У подальшій роботі планується перевірити отримані результати на більшому масиві емпіричних даних.

Література

1. Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні. Львів : ПАІС, 2018. 260 с.
2. Брага І. І. Комунікативна ситуація усного спілкування в білінгвальній сім'ї. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. Вип. 22. Т. III (198). С. 223–229.
3. Булаховський Л. А. Уваги до мовлення жінок. Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5 томах. Київ : Наук. думка, 1975. Т. I. Загальне мовознавство. С. 293–295.
4. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Речь москвичей: Коммуникативно-культурологический аспект / РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. Москва : Русские словари, 1999. 396 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : В-во «СПОЛОМ», 2001. 224 с.
6. Романов А. Ю. Межпоколенческая коммуникация. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
7. Руда О. Батьки та діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 151–156.
8. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
9. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ : Київський державний лінгвістичний ун-т, 2000. 283 с.

References

1. Bacevych, F., Chernukha, V. (2018), *Communicative personality in family communication* [Komunikatyvna osobystistj u simejnomu spilkuvanni], PAIS, L'viv, 260 p.
2. Braha, I. I. (2019), *The communicative situation of oral communication in a bilingual family* [Komunikatyvna sytuacija usnoho spilkuvannja v bilinghvalnij simji], *Mova i kul'tura*, Vydavnychjy dim Dmytra Buraho, Kyjiv, Vyp. 22. T. III (198), pp. 223–229.
3. Bulakhovs'kyj, L. A. (1975), *Comments on women's speech* [Uvahy do movlennja zhinok]. In: Bulakhovs'kyj L. A. *Selected works in 5 volumes* [Vybrani praci v 5 tomakh], Nauk. dumka, Kyjiv, T. I.: Zahal'ne movoznavstvo, pp. 293–295.
4. Kitaygorodskaya, M. V., Rozanova N. N. (1999), *Muscovites' speech: communicative and cultural aspect* [Rech' moskvichey: Kommunikativno-kul'turologicheskij aspekt], RAN. In-t russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova, Russkie slovari, Moskva, 396 p.
5. Radevych-Vynnyts'kyj, J. (2001), *Etiquette and culture of communication* [Etyket i kul'tura spilkuvannja], V-vo "SPOLOM", L'viv, 224 p.
6. Romanov, A. Y. (2009), *Intergenerational communication* [Mezhpokolencheskaya kommunikatsiya], Knizhnyy dom "LIBROKOM", Moskva, 256 p.
7. Ruda, O. (2011), *Parents and children: strategies in intergenerational communication* [Bat'ky ta dity: stratehiji i taktyky v mizhpokolinnij komunikaciji], *Mova i suspil'stvo*. Vyp. 2, pp. 151–156.
8. Stavys'tka, L. (2005), *Ukrainian slang. Dictionary* [Ukrajins'kyj zhargon. Slovnyk], Krytyka, Kyjiv, 496 p.

9. Shumarova, N. P. *Linguistic competence of a personality in a situation of bilingualism* [*Movna kompetencija osobystosti v sytuaciji bilinghvizmu*], Kyjivs'kyj derzhavnyj linghivistychnyj un-t, Kyjiv, 2000, 283 p.

И. И. Брага,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел стилистики, культуры языка и социолингвистики*

МЕЖСЕМЕЙНОЕ ОБЩЕНИЕ УКРАИНСКО-РУССКИХ БИЛИНГВОВ

Целью предлагаемого исследования является моделирование коммуникативной ситуации устного межсемейного общения украинско-русских билингов. В работе представлена общая характеристика речевой межсемейной коммуникации; выявлены основные черты коммуникативного поведения членов разных семей с учетом экстралингвальных факторов, выяснены особенности межсемейного общения в условиях украинско-русского двуязычия.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, межсемейное общение, билингвизм, некодифицированная устная разговорная речь, суржик.

I. I. Braha,

*Institute for Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Stylistics, Culture of Language and Sociolinguistics*

INTERFAMILY COMMUNICATION OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALS

The aim of the article is to model the situation of oral communication of Ukrainian-Russian bilinguals within a family by its parameters: topic, place, time, participants. For the purpose of the analysis, the descriptive method and the method of discourse analysis are employed. The paper studied audio recordings of oral interfamily communication among Ukrainian-Russian bilinguals and surzhyk speakers from town and village in the Sumy region.

By interfamily communicative interaction we understand a type of everyday communication in which members of different families are involved, who are related by blood (provided they live separately), by marriage or by being godparents. Communication within a family circle is predominately cooperative. However, compared to communication within a wider circle of friends it is more prone to conflict; the interlocutors are, therefore, more likely to follow formal rules for polite conversation. Interfamily speech interaction can be both phatic and informative; it manifests itself through oral (dialogues and polylogues) and written (letters, including emails) communication. However, both forms are characterized by non-codified speech.

We have identified the main features of communicative behavior of members of different families taking into account such extralinguistic factors as social role, status, age and gender of interlocutors. We have singled out the specific features of interfamily communication in the context of Ukrainian-Russian bilingualism. We have established, in particular, that both the choice of the language means and the code switching are determined by the following: changes in the topic of conversation, its duration, the birthplace of speakers and the region where they live as well as their respective status and role. In their speech behavior, men employ the tactics of assertiveness, seek to conform to the stereotypes of masculinity. Women, especially the older ones, employ the tactics of transferring their life experience and family values and seek to maintain communicative balance. The older generation is more communicatively active than the young.

Further research will test the obtained results against a larger body of empirical data.

Key words: communicative situation, interfamily communication, bilingualism, non-codified oral speech, surzhyk.